

имѣла въ центрѣ кабакъ; Кабакъ – это было то развлеченіе, безъ котораго нельзя жить на землѣ ни подъ какимъ градусомъ широты. Это было единственное <...> мѣсто, <...> гдѣ отуманенныя голы мѣстныхъ крестьянъ забывали про падежи, недоимки, пожары и многое другое» [1, с.8]. Кабак – единственная отдушина в беспросветной жизни крестьянина, плывущего по течению, не заботящегося о жене и детях, низведенного до состояния голодного животного.

На то, что речь в романе идет о белорусской, а не об украинской деревне, указывают фамилии и имена крестьян, описание народного быта, акцентация многоверия жителей Волчьей волости, их религиозной толерантности, граничащей с полным равнодушием к другим людям.

Образ полесской деревни в романе Н. Ланской, созданный главным образом с помощью иронии и сарказма, подчеркивал губительную по своей сути политику царских властей в отношении населения западных окраин империи, всевластие чиновников, полное бесправие народа. Ключевым вопросом в романе становится риторический вопрос: «Какъ тутъ жить?» [1, с. 6]. Автор убеждает читателей, что жить так, как живет Сосновка, исторически бесперспективно. Надежда Ланская в романе «Обрусители» высмеяла внутреннюю политику царизма, изобразила быт и нравы народа, утратившего веру в изменение своего положения в лучшую сторону, обреченного быть объектом, а не субъектом истории.

Литература

1. Ланская, Н. Обрусители. Романъ изъ общественной жизни западнаго края. Въ двухъ частяхъ / Н. Ланская.– С.-Петербургъ.: Изданіе книжнаго магазина П.В. Луковникова, 1888, – 281 с.

Y.A. Gurskaya

Vitebsk State University named after P.M. Masharov

e-mail: mrtini@yandex.ru

Polessia Village in the novel *Obrusiteli* by Nadezda Lanskaya

Key words: Russian literature, artistic images of villages, Polesia, Belarusian village, National space.

The article deals with the image of Polissia village, draws attention to the realities of peasant life in the western regions of the Russian Empire in the 80-ies of the XIX century. There domination of irony among pictorial means.

A.C. Дзядова

Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава

e-mail: honey.dedova@bk.ru

УДК 811.161.3'38: 821.161.3-343

НАРОДНЫЯ АФАРЫЗМЫ І ПАРАЎНАННІ Ў МОВЕ БЕЛАРУСКАГА КАЗАЧНАГА ЭПАСУ

Ключавыя словы: беларускі казачны эпас, народная казка, народныя афарызмы, народныя параўнанні, прыказка, прымаўка.

У артыкуле разгледжаны асаблівасці ўжывання ў мове беларускіх народных казак народных афарызмаў і трапных народных параўнанняў; выяўлены асаблівасці іх семантыкі і структуры, абгрунтавана сувязь з традыцыйным народным светапоглядам беларусаў.

У фальклорнай спадчыне беларусаў ёсць такія ўнікальныя, самабытныя моўныя выразы, якія семантызуюць сацыяльныя і нацыянальна-культурныя адметнасці нашага народа. Да ліку трапных і непаўторных выслоўяў у мове беларускага казачнага эпасу адносяцца народныя афарызмы і параўнанні, якія з'яўляюцца невычэрпнай крыніцай народнай мудрасці, адлюстроўваюць светабачанне народа, яго матэрыяльныя і духоўныя каштоўнасці, дзейнасныя арыенціры. Крыніцамі нашага даследавання паслужылі беларускія народныя казкі розных жанравых разнавіднасцей.

У мове беларускага казачнага эпасу дастаткова шырокае адлюстраванне знайшла народная афарыстыка. Убольшасці даследаваных казак трапныя народныя выслоўі характарызуюць чалавека. У адпаведнасці з маральна-этычнымі прынцыпамі разуменнем эстэтычнага ідэалу народ ухваляе лепшыя, станоўчыя рысы і якасці людзей і крытыкуе, высмейвае, асуджае ўсё заганнае і адмоўнае ў іх паводзінах.

У казачным кантэксце асноўнымі крытэрыямі чалавечай годнасці, семантызаванымі ў структуры прыказак і прымавак, з'яўляюцца наступныя:

1. Характарыстыка стаўлення чалавека да працы. Напрыклад: *Як патрудзіўся, так і пажывіўся* (“З чаго ліха на свеце”); *Кажуць жа, пане, што без нажэндзя* [без нажа] *і вошы не заб'еш* (“Асцярожны пасланец”); *Жылі тры браты: два разумныя, а трэці – дурань. Разумныя працавалі, вялі гаспадарку, а дурань да работы не меў ахвоты: ляжаў на печы, выграваў плечы* (“Сапраўдны дурань”).

2. Характарыстыка асабліваасцей характару чалавека, яго разумовых здольнасцей, сацыяльнага статусу ціўкладу жыцця: *Прыказка гаворыць: голы, як біч, а востры, як меч* (“Поп і Шыдар”); *Бачаць браты, што з дурнем кашы не зварыш*, плюнулі і пайшлі самі па мех (“Стралец і рыбак”); *Кажуць: што край, то звычай, што сяло, то нораў, а што галава, то розум* (“Стары бацька”); *Раз пан гуляў у карты ды і выйграў вельмі харошы маёнтак. От гэтак вясною паехаў пан аглядаць свой маёнтак. Праўду ж кажуць, што новае сітка на калочку вісіць, а старое пад лаваю ляжыць* (“Асцярожны пасланец”); *Кажуць жа: “Часам з квасам, а парою з бядою ці бо з вадою”* (“Пану навука”).

3. Характарыстыка дзеянняў і ўчынкаў чалавека. Напрыклад: *Недарэмна ж кажуць: “Паілі дурнога, а за ім другога”* (“Сапраўдны дурань”); *Праўду бо кажуць: бярэ не сіла, а смеласць* (“Не сіла, а смеласць”); *Праўду бо кажуць, што на злодзеі шапка гарыць* (“Поп і дзяк”); *І меншы сын не слухае бацькі, бо, ведама, ахвота горш няволі* (“Стралец і рыбак”); *Вось як ашукаўства ў карысць не пайшло – цягаў воўк авечкі, пацягнулі і воўка* (“Міхей-кравец і Марцін-шавец”).

4. Характарыстыка сямейных адносін і паводзін з іншымі людзьмі: *Праўду людзі кажуць: не вер каню ў дарозе, а жонцы дома* (“Жонка”); *Гусак заўсягды паперадзе ідзе, а за сабой гусыню вядзе!* (“Мал-Малышок”); *Але сто вёрст – не круг, калі ёсць друг* (“Жалезныя чаравікі”); *Хто схоча наглуміцца, ніхто за мяне не ўступіцца* (“Пра ведзьму”); *Але, ведама, дзе два паны, там ніколі ладу няма* (“Ілья і Пятро”).

Апрача таго, у мове беларускага казачнага эпасу сустракаецца дастаткова вялікая колькасць трапных народных выслоўяў, якія выступаюць у якасці перасцярогі, папярэджання ці парады чалавеку ў пэўных жыццёвых сітуацыях: *Не сунь носа ў чужое проса!* (“З рога ўсяго многа”); *Першы раз абскублі, а за другім патрашыць будуць* (“Самы разумны”); *Казка бывае заўсёды праўда, а песня бывае і мана* (“Казачнік і песеннік”).

Уключэнне многіх прыказак і прымавак у моўную тканіну казачнага тэксту дастаткова часта адбываецца дзякуючы спалучэнням слоў, якія ўказваюць на крыніцу паведамлення народнай мудрасці. Гэта выразы тыпу *людзі кажуць: Людзі ж кажуць, паночку, што як топішся, то і за брытву схопішся* (“Асцярожны пасланец”); *як кажуць: Але, як кажуць: дзе тонка, там і рвецца. Трапіў воз у калдобіну...* (“Скупы поп”); *сказана ад старых людзей: Сказана ад старых людзей: на хаценне ёсць цярпенне!* (“Мікіта-дурань”); *ведама: А ведама, калі з чупрыны гінуць валасы, то й памяць – з галавы* (“Пану навука”) і інш.

Вядома, што адным са спосабаў характарыстыкі прадметаў і з’яў рэчаіснасці з’яўляецца параўнанне, якое, як стылістычны прыём, заснавана на вобразнай трансфармацыі граматычна аформленага супастаўлення. Асноўная задача гэтага трыпа заключаецца ў тым, каб супаставіць прадметы, з’явы, уласцівасці і даць гэтым прадметам пэўную характарыстыку і ацэнку [1, с.27]. Народныя параўнанні, як правіла, маюць традыцыйны, устойлівы характар і з’яўляюцца найбольш ужывальнымі і распаўсюджанымі вобразнымі сродкамі ў фальклорных тэкстах. У беларускіх народных казках трапае народнае параўнанне – адзін з самых ужывальных і прадуктыўных трыпаў. Яно не толькі пэўным чынам характарызуе дзейных асоб, але і свечыць аб уяўленнях народа пра свет, стварае глыбокі падтэкст казачнага радка, падтрымлівае яго “эмацыйны” фон.

Самым распаўсюджаным відам народных параўнанняў у мове беларускай народнай казкі выступаюць

1. Субстантыўныя параўнальныя звароты, якія характарызуюць стан чалавека або прыродныя з’явы, працэс дзеяння, даюць ацэнку гэтаму дзеянню. Напрыклад: *...сам дрыжыць, бы асіна* (“Асцярожны пасланец”); *Вечар ціхі, як у вусе. Гараць свечачкі ў траве, бы зоркі* (“Мужык, пан і ксёндз”); *Выскачыў [Стралец] на палянку, а там стаіць на задніх лапах вялізны, як вол, мядзведзь* (“Стралец і рыбак”); *Былі ў бацькі два сыны. Выраслі яны, як дубы, а бацьку ўсё няма палёгкі* (“Стралец і рыбак”). Паколькі старажытны беларус асэнсоўваў сябе з пазіцыяй непарыўнай сувязі з жывёльным і раслінным светам, ужыванне такіх ўстойлівых параўнальных зваротаў невыпадковае. З валом параўноўваюць вялікага, фізічна моцнага чалавека або жывёлу. Не з’яўляецца выпадковым і тое, што чалавека высокага росту, які валодае вялікай фізічнай сілай, часта параўноўваюць з дубам, бо ў нацыянальнай карціне свету беларусаў дуб выступае як сімвал магутнасці, велічы і трываласці.

2. Ад’ектыўныя параўнальныя звароты, пабудаваныя па схеме “параўнальны злучнік + назоўнік”, якія вельмі дэталёва характарызуюць персанажаў, з’явы прыроды, што з’яўляецца неад’емным кампанентам у казачнай традыцыі. Такія народныя параўнанні ўжываюцца часцей для характарыстыкі адушаўлёных персанажаў казкі. Радзей неадушаўлёныя прадметы выступаюць як аб’ект і прадмет параўнання адначасова: *Чорт нырнуў у калодзеж ды і нясе адтуль тонкую ды бяду, як снег, сарочку* (“Падчарыца і чорт”); *Зноў у ваду, ды і нясе адтуль ясную, як сонца, шнурок...* (“Падчарыца і чорт”). У прыведзеных прыкладах параўнальных зваротаў робіцца акцэнт на колер адзення. Белы колер сімвалізуе ў беларусаў чысціню, высокую маральнасць, цнатлівасць. Таму кашуля белая, як снег, а дзяўчына (падчарыца), якой яна прызначана, такая ж

чыстая і сумленая. Гэта ж падкрэслівае і апошні прыклад. Шнуроўка ясная, як сонца, а значыць, і думкі ў дзяўчыны такія ж ясныя і светлыя.

У сваёй пераважнай большасці ўстойлівыя параўнальныя звароты ў мове народнай казкі характарызуюць

1. Фізічныя якасці чалавека ў параўнанні з прадстаўнікамі жывёльнага свету: *І сілу яна мела, як у таго камара* ("Не сіла, а смеласць"); *На цябе, – кажуць, – хлопец як дзьмухне, дык ты і паляціш, як пух!* ("Не сіла, а смеласць"). Ужыванне такіх параўнальных зваротаў тлумачыцца тым, што, як адзначае У.І.Коваль, "чалавек мінулага разглядаў і ацэньваў сябе ў непарыўнай сувязі з навакольным светам, у тым ліку з жывёламі" [2, с.4]. Таму вера народа ў гэтую сувязь захавалася ў мове казачных тэкстаў не толькі ў структуры прыказак і прымавак, але і ў структуры параўнальных зваротаў.

2. Сямейнае і сацыяльнае становішча чалавека: *Жыў сабе сіраціна, леснікоў сын. Бацькі яго памерлі і цалюсенька радзіна. Жыў ён адзінокі, як калок у чыстым полі...* ("Пра Оха і залатую табакерку"); *Была яна адна, бы тая былінка ў полі* ("Шаптуха"). Чалавек параўноўваецца то з калом, то з былінкай у полі. Поле падобнае на жыццё чалавека: як травінка ці ўваткнуты ў зямлю кол адзінока стаяць у полі, так і чалавек можа быць адзінокі ў жыцці. Прыведзеныя вышэй параўнальныя звароты семантызуюцца ў казцы пры дапамозе слоў *былінка* і *калок*, а таксама праз канструкцыю "прыназоўнік + назоўнік" (*у полі*). У некаторых выпадках гэтая канструкцыя дапаўняецца прыметнікам *чысты* ў значэнні 'абсалютны, поўны'.

3. Эмацыйна-ацэначны характар паводзін чалавека: *Пачаў і поп жаваць сена. Ды адразу зморшчыўся, як смарчок* ("Скупы поп"); *І пайшоў, як куля!* ("Як кум у кума гасцяваў"). Семантызацыя мімічнага дзеяння адбываецца тут праз лексемы *смарчок* і *куля*. Выраз твару ў папа ў канкрэтнай сітуацыі параўноўваецца са смарчком (смарчком), бо асаблівасцю гэтага веснавога грыба з'яўляецца тое, што ён пакрыты складкамі, нібыта маршчынамі. Вось і твар героя казкі зморшчыўся пры жаванні сена. У апошнім прыкладзе фізічнае дзеянне чалавека параўноўваецца з куляй, якая хутка, імгненна ляціць.

Асаблівай увагі заслугоўваюць у моўным кантэксце казачнага радка так званыя фразеалагізаваныя параўнанні, ці кампаратыўныя фразеалагізмы. Гэта ўстойлівыя моўныя звароты, якія выконваюць экспрэсіўную мастацкую функцыю. У сучаснай беларускай мове такія выразы страцілі параўнальную функцыю і пераўтварыліся ва ўстойлівыя адзінкі [1, с.28]. Напрыклад: *Круціцца пан, бы ўён на гарачай скаварадзе, а Рымша дастаў з-пад палы канчук і давай хрысціць паганана пана па чым папала* ("Пану навука"); *Як прымеціць, дык і прыстане, бы шаўцоўская смала* ("Новы чорт"). Сінтаксічныя канструкцыі такогахталту ўводзяцца ў беларускі казачны тэкст для вобразнай характарыстыкі прадмета, з'явы, чалавека, яго паводзін і абставін, у якія ён трапляе.

У структуры разгледжаных параўнанняў шляхам супастаўлення ці прыпадабнення з пэўнымі прадметамі рэчаіснасці, якія выступаюць у моўнай свядомасці беларусаў дастаткова важнымі і актуальнымі, падаюцца як характарыстыкі герояў, так і іх стан, паводзіны і ўчынкі. Правільна і дакладна ўжывае параўнанне перадае самае істотнае ў казачным вобразе, вельмі дакладна адлюстроўвае сутнасць персанажаў.

Як сведчыць даследаваны матэрыял, у мове беларускага казачнага эпаса народныя афарызмы і параўнанні прадстаўлены багатым моўным матэрыялам, у якім увасобілася мудрасць і філасофскі погляд нашых продкаў на жыццё, асаблівасці іх характару і нацыянальнай свядомасці, адметнасці этнапсіхічнага складу беларускага народа. Іх шырокае выкарыстанне невыпадковае: трапныя народныя афарызмы і параўнанні заўсёды вельмі дакладна перадаюць унутраны свет чалавека. З'яўляючыся знешнім выяўленнем яго паводзін і асаблівасцей узаемаадносін з іншымі людзьмі, гэтыя моўныя адзінкі нясуць у сабе вялікі маральна-этычны і выхаваўчы патэнцыял, дапамагаюць крытычна асэнсаваць штодзённае жыццё з усімі яго вартасцямі і недахопамі.

Літаратура

1. Багамолава, А.М. Структурна-граматычныя тыпы параўнанняў і іх функцыя ў паэтычным кантэксце: на матэрыяле твораў паэтаў Віцебшчыны / А.М. Багамолава // Веснік ВДУ імя П.М. Машэрава. – 1997. – №1. – С. 27 – 31.
2. Беларускія народныя казкі: Для дашкол. узросту / Апрац. А. Якімовіча; Уклад. М. А. Казбярук. – Мінск: Юнацтва, 1990. – 302 с.

E.S. Dedova

Vitebsk State University named after P.M.Masherov
e-mail: honey.dedova@bk.ru

Folk Aphorisms and Comparisons in the Language of Belarusian folk epic

Keywords: Belarusian fabulous epic, folk tale, folk sayings, folk comparison, proverb, saying.

In the article the specifics of folk aphorisms and folk comparisons application Belarusian folk tales; are explored their particular semantics and structure, are identified their reasonable connection to the traditional folk Belarusians' worldview is shown.